

KS. JÓZEF SZYMAŃSKI

KLASZTORY PRAWOSŁAWNE NA TERENIE OBWODU WINNICKIEGO W LATACH 1941-1964

Paradoksalnie rzecz ujmując, praktyczna możliwość odrodzenia życia religijnego na Wschodzie (ZSRR) zaistniała dopiero po ataku Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941 r. Według informacji pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych (dalej: Rds.KR) „Od września 1941 r. na okupowanym przez Niemców terytorium obwodu winnickiego wspólnoty religijne zaczęły działać oficjalnie, zajmując zamknięte za czasów władzy sowieckiej budynki modlitewne, kościoły i cerkwie”¹ W nowej sytuacji społeczno-politycznej władze radzieckie nie mogły już stosować metod wojującego ateizmu, realizowanych w latach dwudziestych i trzydziestych, i lekceważyć skonsolidowanych w czasie okupacji rzesz wiernych². Dla nadzorowania i koordynowania działalności Cerkwi prawosławnej Rada Komisarzy Ludowych (dalej: RKL) 7 listopada 1943 r. powołała Radę ds. Cerkwi Prawosławnej³ W sferze oddziaływania religijnego na tym terenie gospodarzem była Cerkiew prawosławna⁴ Na 997 wspólnot religij-

KS. DR JÓZEF SZYMAŃSKI – adiunkt w Instytucie Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL; adres do korespondencji: 20-950 Lublin, Al. Raclawickie 14, tel. 081 445 30 92; e-mail: instpol@kul.lublin.pl

¹ Державний Архів Вінницької Облaсті (dalej: ДАВО), ф. Р-2700, оп. 7с, спр. 182, арк. 17б; В. В о й н а л о в и ч, Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (друга пол. 40-х-50-ті роки ХХ ст.). „З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ” 1/2:1997 s. 208.

² В о й н а л о в и ч, jw. s. 208.

³ ДАВО, Р-2700, 7с, 10, s. 1-3; В. В о й н а л о в и ч. Що насправді коїлось у патріарших палатах. Маловідомі документи про опозиційний рух у Руській Православній Церкві. „З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ” 1:1994 s. 157.

⁴ J. S z y m a ń s k i. *Stan i sytuacja Cerkwi prawosławnej na terenie obwodu winnickiego w latach 1941-1965*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 85:2006 s. 333-350.

nych⁵, które rozpoczęły na nowo swoją działalność w czasie okupacji niemiecko-rumuńskiej (1941-1943), 848 należało do Cerkwi prawosławnej⁶

Konsekwentnie realizując linię partii i państwa w stosunku do religii, 1 grudnia 1944 r. RKL zatwierdziła prawo regulujące zasady funkcjonowania Cerkwi prawosławnej⁷ W specjalnym postanowieniu – decyzją J. Stalina – przyznano jej ograniczoną osobowość prawną, zezwalając na posiadanie środków transportu, wytwarzanie przedmiotów kultu religijnego i sprzedawanie ich wspólnotom wiernych na „arendę, budowę i nabywanie na własność budynków dla potrzeb Cerkwi za zgodą pełnomocnika Rady ds. Cerkwi Prawosławnej” Władze każdego szczebla zobowiązano do udzielenia prawosławnym parafiom niezbędnej pomocy w remoncie cerkwi, uwzględniając dostarczenie potrzebnych materiałów budowlanych⁸ Na mocy tegoż postanowienia klasztorom męskim i żeńskim przyznano tymczasowo od Stalina list żelazny, zachowujący dotychczasowy stan ich posiadania „do chwili wydania nowych postanowień”⁹ W punkcie 5 wspomnianego rozporządzenia zobowiązano RKL poszczególnych republik związkowych i władze obwodowe, by do czasu otrzymania nowych decyzji nie utrudniały działalności wspólnotom zakonnym. Przy klasztorach polecono zachować pomieszczenia mieszkalne i służbowe, budynki kościelne, a także ziemię, zwierzęta, inwentarz, zakłady i warsztaty¹⁰ Jednocześnie przewodniczącemu Rady ds. Cerkwi Prawosławnej nakazano przygotować w ciągu trzech miesięcy własne rozporządzenia i przekazać je do zatwierdzenia RKL ZSRR¹¹. Zakonników i zakonnice nie obejmowały wówczas obciążenia podatkowe¹² ani świadczenia na rzecz państwa, rocznie po 80 kg mięsa i 240 sztuk jaj¹³

W takich warunkach każda działająca na terenie obwodu organizacja religijna starała się w miarę możliwości realizować swoją misję w ramach obowiązującego prawa¹⁴ Rada ds. Cerkwi Prawosławnej 18 września 1946 r.

⁵ ДАВО, Р-2700, 7с, 529, s. 94.

⁶ Tamże 345, s. 223.

⁷ Tamże 13, s. 22.

⁸ Tamże s. 22.

⁹ Tamże s. 23.

¹⁰ Tamże. Zob. В. В о й н а л о в и ч. Чорні дні „чорного” духовенства. Ліквідація православних монастирів в Україні в ході антирелігійної компанії другої половини 50-х–першої половини 60-х рр. „З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ” 1/2:1995 s. 209-210.

¹¹ ДАВО, Р-2700, 7с, 13, s. 23.

¹² Tamże 19, 33, s. 10a.

¹³ Tamże 3, s. 32, 38.

¹⁴ J. S z y m a ń s k i. *Sytuacja prawna organizacji religijnych w obwodzie winnickim na Ukrainie 1918-1964*. „Roczniki Teologiczne” 48:2001 z. 4 s. 181-209.

wystosowała do pełnomocnika Rady w obwodzie informacyjne pismo nr 7 *O klasztorach prawosławnych*, które dotyczyło realizacji Postanowienia Rady Ministrów (dalej: RM) ZSRR nr 1130-463 z 29 maja 1946 r. Zgodnie z nim klasztorom prawosławnym przez potwierdzenie w Radach Rejonowych (dalej: RR) pozostawiono do wykorzystywania ziemię i sady, nie dopuszczając do ich przejęcia przez inne instytucje. Jeśli klasztory nie posiadały ziemi, polecono ją im wydzielić, jednak „nie więcej jak 0,15 ha na każdą osobę znajdującą się w klasztorze”, zezwalając jednocześnie na trzymanie żywego inwentarza. Punkt 4 powyższego postanowienia RM ZSRR zobowiązał Rady Ministrów republik związkowych do nieutrudniania klasztorom działalności rzemieślniczo-przemysłowej, a punkt 5 nakładał na lokalne władze obowiązek zaopatrzenia klasztorów w materiały budowlane i maszyny niezbędne do prowadzonych przez nie prac. W punkcie 6 zastrzeżono jednak, że znacjonalizowane dobra klasztorne są przekazane zakonnikom na prawach arendy. Przy daleko idących „ustępstwach” na rzecz Cerkwi prawosławnej, a tym samym i klasztorów prawosławnych, RM ZSRR w punkcie 7 wspomnianego postanowienia uznała za niedopuszczalne umieszczanie w budynkach klasztornych szkół państwowych i instytucji społecznych i poleciła je przenieść do innych pomieszczeń w ciągu sześciu miesięcy, zastrzegając jednakże w punkcie 8, że jeżeli nie będzie możliwe odizolowanie tych instytucji od życia monastycznego, to władze lokalne są zobowiązane przenieść klasztor w takie miejsce, gdzie zakonnicy i zakonnice będą mogli zaspokoić wszystkie swoje potrzeby religijne. „Nadając” po 0,15 ha ziemi na każdą osobę przebywającą w klasztorze, zobligowano wszystkich członków danej wspólnoty zakonnej do obowiązkowych świadczeń (ziarna i mięsa z każdego hektara według norm obowiązujących w rejonie) względem państwa¹⁵

Pomimo takich uregulowań prawnych władze lokalne realizowały „własną” politykę religijną w stosunku do ludzi wierzących i budynków modlitewnych¹⁶ Z pełną determinacją ograniczono przyjmowanie osób chętnych do życia zakonnego¹⁷ Według danych pełnomocnika Rady ds. Cerkwi Prawosławnej obwodu winnickiego, Ł. Franczuka, z 7 lipca 1944 r. na terytorium obwodu¹⁸ funkcjonowało 839 wspólnot prawosławnych, pięć klasztorów żeń-

¹⁵ ДАВО, P-2700, 19, 4, s. 17-18.

¹⁶ Tamże 7c, 10, s. 4-6.

¹⁷ Tamże 19, 2, s. 24.

¹⁸ Tamże 7c, 345, s. 223. Do rewolucji październikowej na terytorium obwodu winnickiego otwartych było 1100 cerkwi prawosławnych.

skich¹⁹ i jeden klasztor męski, otwarty w czasie okupacji we wsi Zielony Gaj²⁰ Jak zauważył pełnomocnik, w trzecim kwartale 1944 r. „nie było podań o otwarciu cerkwi, nie było takiej konieczności, ponieważ w każdej wiosce znajduje się cerkiew lub budynek modlitewny”²¹ Niemniej władze lokalne w miarę stabilizowania się sytuacji społeczno-politycznej dążyły do ograniczenia życia religijnego na swoim terenie. Jeszcze w 1944 r. zamknęły jedyny na terenie obwodu klasztor męski we wsi Zielony Gaj. Podobną decyzję podjęto w następnym roku wobec klasztoru żeńskiego w Berszadzi, umieszczając w nim Dom Dziecka²² Rozważano nawet możliwość scalenia pozostałych wspólnot zakonnych w jednym klasztorze²³ Jak wynika ze sprawozdania pełnomocnika Rady ds. Cerkwi Prawosławnej za pierwszy kwartał 1945 r., w poszczególnych klasztorach było: w Barze – 35 zakonnic, w Brahiłowie (rej. żmeryniecki) – 43, w Gołkowcach (rej. murowano-kuryłowiecki) – 10²⁴, w Niemirowie – 58²⁵

W związku z postanowieniem RM ZSRR *O klasztorach prawosławnych* nr 1130-4630 z 29 maja 1946 r. RM Ukrainy 12 sierpnia 1946 r. zobowiązała władze obwodowe do wykonania wspomnianych postanowień, domagając się do 1 listopada 1946 r. odpowiedzi na pytanie, co lokalne władze zamierzają zrobić, „by wyprowadzić szkoły z klasztorów”²⁶ Klasztor w Niemirowie znajdował się bowiem w sąsiedztwie siedzib organizacji dziecięcych, Domu Dziecka, szkoły dla głuchoniemych, warsztatów szkolnych²⁷ Dlatego przewodniczący Rady ds. Cerkwi Prawosławnej 31 października 1946 r. zażądał od władz w Niemirowie odizolowania klasztoru od kontaktu z dziećmi poprzez wybudowanie ściany z desek albo cegieł²⁸ Działania w świetle obowiązującego prawa były jednak na tyle trudne do wykonania, że przedstawi-

¹⁹ ДАВО, P-2700, 19, 1, s. 4ab, 13.

²⁰ Tamże 3, s. 31.

²¹ Tamże 1, s. 1.

²² Tamże 1, s. 1 – zamknięto, bo było tylko sześć zakonnic; s. 19 – zamknięto, bo było tylko dziesięć zakonnic.

²³ ДАВО, P-2700, 19, 2, s. 24.

²⁴ Tamże 2, s. 36. Klasztor wybudowano w czasie okupacji we wsi Gołkowcy. Wspólną modlitwą. Poza tym na potrzeby okolicznych przedsiębiorstw i osób prywatnych zakonnice wyrabiały dywany, a wypracowane środki rozdzielały między wszystkie członkinie wspólnoty.

²⁵ ДАВО, P-2700, 19, 2, s. 8.

²⁶ Tamże 5, s. 44-47.

²⁷ Tamże 3, s. 20.

²⁸ Tamże 5, s. 56.

ciel Rady w Kijowie, Chodczenko, 16 listopada prosił przełożonych o informacje, jak należy wykonać postanowienie o klasztorach²⁹ Sprawą zainteresował się również zastępca przewodniczącego Rady ds. Cerkwi Prawosławnej w Moskwie – Biełyszew. W liście do pełnomocnika Rady w obwodzie prosił, „by [ten] poinformował, jak wypełnił postanowienie o klasztorach”³⁰ Wytyczne te zostały jednak zignorowane przez lokalne władze w Barze. Wspólnota zakonna w tym mieście otrzymała do dyspozycji nie 35 × 0,15 ha ziemi, tylko 0,75 ha dla wszystkich sióstr, i jeden korpus mieszkalny³¹

Koncepcja scalania wszystkich wspólnot zakonnych w jedną na terenie obwodu napotkała pewne trudności. Zakonnice z klasztoru w Barze zdecydowanie się jej sprzeciwiły³², chociaż ostateczna decyzja miała zapasć 26 lipca 1946 r. na posiedzeniu RO w Winnicy³³ Chociaż każda zakonnica mająca swoją celę w barskim klasztorze płaciła pewne świadczenia pieniężne na rzecz Rady Miejskiej w Barze, władze obwodowe domagały się kategorycznego zamknięcia klasztoru i przesiedlenia zakonnice do Brahiłowa, „ze względu na brak – jak to motywowano – jakiegokolwiek budynku dla celów kulturalno-oświatowych”³⁴ Klasztor brahiłowski w którym miały zamieszkać siostry zakonne z pozostałych klasztorów, był w części zajęty przez jednostkę wojskową³⁵ Niemniej przewodniczący RO Baryjenko 17 listopada 1946 r., oczekując aprobaty powyższych działań, domagał się zwrotu soboru znajdującego się przy klasztorze brahiłowskim, wykorzystywanego dotychczas jako spichlerz. Zwrócił również uwagę na konieczność przeprowadzenia tam remontu, by – jak argumentował – możliwe było przeniesienie sióstr z klasztoru barskiego i gałajkowskiego³⁶ 17 września 1949 r. przewodniczący Rady ds. Cerkwi Prawosławnej w Moskwie G. Karpow poinformował władze obwodowe, że „Rada nie może określić przyszłości niemirowskiego klasztoru, bo aktualnie sprawą zajmują się władze centralne”³⁷ Działania te zaprzeczają opinii wyrażonej przez W. Wojnałowicza, który przytaczając zdanie tegoż samego decydenta, napisał, że systematyczne ograniczenie liczby klasztorów w latach 1947-1957

²⁹ Tamże s. 44-47.

³⁰ Tamże s. 57.

³¹ Tamże s. 5.

³² ДАБО, Р-2700, 19, 3, s. 20, 39.

³³ Tamże 5, s. 5.

³⁴ Tamże 6, s. 6-15.

³⁵ Tamże 2, s. 25.

³⁶ Tamże 3, s. 51.

³⁷ Tamże 7, s. 40.

odbywało się „bez decyzji podejmowanych przez Radę, zależało tylko od miejscowych biskupów, a ich zamknięcie było niewiadomym dla zagranicy”³⁸

Władze centralne w Moskwie, analizując sprawozdania przesyłane Radzie ds. Cerkwi Prawosławnej za trzeci kwartał 1948 r., zauważyły, że „obwód winnicki ma na swym terenie najwięcej cerkwi, różnica między liczbą działających cerkwi a liczbą duchowieństwa jest większa niż w jakimkolwiek obwodzie na Ukrainie (438 duchownych na 780 cerkwi)”³⁹

Dnia 3 lutego 1949 r. zarówno władze centralne, jak i republikańskie zażądały od pełnomocnika Rady w obwodzie sprawozdania o wypełnieniu postanowienia RKL z 29 maja 1946 r. *O klasztorach prawosławnych*. Sprawozdanie powinno zawierać informacje o liczbie zakonnic według wieku, pracujących, chorych, tych, które opuściły klasztor, oraz zmarłych; charakterystykę 2-3 liderek w każdej wspólnoty; dane o źródłach dochodu; sposobach regulowania zobowiązań wobec państwa; wpływu na lokalne środowiska. Z treści dokumentu wynika, że władze oczekiwały przede wszystkim odpowiedzi na pytanie, „czy klasztory mają wystarczające środki do samodzielnego funkcjonowania”⁴⁰ Zebrane informacje stanowiły podstawę do konsekwentnego scalania wspólnot. W styczniu 1951 r. poinformowano pełnomocnika, że w klasztorze brahiłowskim są stworzone warunki do przyjęcia zakonnicy z klasztoru niemirowskiego⁴¹, a powodem ich przeniesienia – jak wynika z dokumentów – była nadmierna aktywizacja wiernych⁴².

Opracowując projekty systematycznego ograniczania życia religijnego, a tym samym i zakonnego, władze centralne w Moskwie 6 marca 1952 r. zorganizowały zebranie pełnomocników tych obwodów, w których znajdowały się klasztory⁴³ W latach 1945-1953 władze doprowadziły do zamknięcia na terenie obwodu winnickiego 217 cerkwi i jednego klasztoru żeńskiego⁴⁴ W świetle raportu zastępcy IV wydziału UKGB kapitana Nielidowa, przesłanego do Komitetu Obwodowego (dalej: KO) partii, w obwodzie winnickim w 1954 r. działały 643 cerkwie, 392 kapłanów, dwa klasztory, w których przebywało 140 zakonnicy i dwóch kapłanów⁴⁵

³⁸ В о й н а л о в и ч. Чорні дні s. 210.

³⁹ ДАВО, Р-2700, 19, 6, s. 59.

⁴⁰ ДАВО, Р-2700, 19, 7, s. 5-7.

⁴¹ Tamże 9, s. 7.

⁴² Tamże s. 26.

⁴³ ДАВО, Р-2700, 19, 10, s. 11.

⁴⁴ Tamże 23, s. 75.

⁴⁵ ДАВО, П-136, 40, 272, s. 95-97.

W celu ograniczenia aktywności religijnej duchowieństwa i wiernych władze zwierzchnie Rady wciąż instruowały swoich przedstawicieli w obwodach o sposobach przeciwdziałania wszelkim przejawom życia religijnego. Odpowiednie dyrektywy wskazywały na „szkodliwość” oddziaływania religii na obywateli ZSRR⁴⁶. Podobne wytyczne zobowiązywały pełnomocników Rady do ujawniania miejsc kultu, ograniczania pielgrzymowania, a tym samym i zamykania tzw. świętych miejsc⁴⁷.

Zdecydowane zmiany nastąpiły dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych. W październiku 1958 r. RM ZSRR wydała dwa rozporządzenia: *O klasztorach w ZSRR* i *O podatkach od dochodów z działalności organizacji religijnych i klasztorów*⁴⁸. Znosiły one dotychczasowe przywileje, co nie pozostawało bez wpływu na dalsze losy wspólnot zakonnych⁴⁹. Tego rodzaju decyzje, zmierzające do ograniczenia życia monastycznego, wbrew pozorom zawsze były podejmowane za przyzwoleniem hierarchii Cerkwi prawosławnej. Przyjmując 16 września 1958 r. postanowienie o zamknięciu 29 z 63 klasztorów prawosławnych istniejących na terenie ZSRR, RM ZSRR dokonała tego za zgodą patriarchy Aleksieja⁵⁰.

Ograniczeniu działalności Cerkwi prawosławnej sprzyjało też przyjęcie przez winnicką RO postanowienia RM Ukrainy z 1 listopada 1958 r. w sprawie zmniejszenia liczby klasztorów na terenie obwodu⁵¹. Rada Ministrów zdecydowała wówczas o zamknięciu na terenie Ukrainy dziewięciu klasztorów. Z podobnymi inicjatywami wystąpiły też władze innych obwodów. Przyjmując propozycję pełnomocnika Rady ds. Cerkwi Prawosławnej, RO i RR w Barze, ministrowie zdecydowali również o zamknięciu klasztoru w tym mieście⁵².

W następstwie powyższego postanowienia ograniczono trwałą majątek brahiłowskiego klasztoru, następnego dnia wyłączono 2 ha ziemi (ze 4 ha ziemi i 1 ha ogrodu, znajdujących się w posiadaniu klasztoru, pozostawiono

⁴⁶ ДАВО, П-136, 45, 291, s. 11.

⁴⁷ Тамże 48, 214, s. 45-48.

⁴⁸ ДАВО, Р-2700, 19, 61, s. 22.

⁴⁹ В о й н а л о в и ч, Політико-правові засади національно-релігійної політики в Україні кінця 50-Х–першої половини 60-Х років. W: Історія України. Маловідомі імена, події, факти. П.Т. Тронько, О.Г. Бажан, Л.А. Гречина. Київ 1997 s. 205.

⁵⁰ В о й н а л о в и ч. Що насправді коїлось s. 152-153.

⁵¹ ДАВО, Р-2700, 6, 1417, s. 26.

⁵² Тамże 7с, 488, s. 94-97; ДАВО, П-136, 50, 221, s. 66-67; В о й н а л о в и ч, Що насправді коїлось, s. 152-153; Т е н з е. Чорні дні s. 211-212.

do jego dyspozycji 3 ha, włączając w to zabudowania klasztorne i podwórze). Z ogromną dokładnością egzekwowano wywiązywanie się sióstr zakonnych z obowiązkowych dostaw zboża dla państwa i płacenia podatków⁵³

Na zamknięcie kolejnych klasztorów swoją zgodę patriarcha Aleksiej wyraził 4 kwietnia 1959 r. W uzasadnieniu argumentowano, że „wiele klasztorów [...] jest ogniskiem chorób wenerycznych i innych. Zakonnicy nie chcą korzystać z pomocy lekarskiej, rozpowszechniają zabobony”⁵⁴ Konsekwentnie ograniczając liczbę klasztorów, władze zwierzchnie poleciły pełnomocnikom Rady ds. Cerkwi Prawosławnej w obwodach, by wspólnie z organami bezpieczeństwa dokonały przeglądu składu osobowego w poszczególnych klasztorach w celu wypromowania osób, „które swoimi działaniami sprzyjałyby ich likwidacji i zamknięciu”⁵⁵ W odpowiedzi pełnomocnik Rady ds. Cerkwi Prawosławnej w obwodzie poinformował swoich przełożonych w Moskwie i Kijowie o stanie życia monastycznego na terenie obwodu⁵⁶ Ów raport wpłynął na przyśpieszenie prac „nad rozformowaniem i likwidacją niektórych klasztorów w republice”⁵⁷ Zobowiązano wówczas biskupów i przełożonych klasztorów do ograniczenia propagowania pielgrzymek i nieudostępniania miejsc noclegowych pielgrzymom⁵⁸ Państwowa Komisja Planowania przy RM 9 marca 1959 r. wydała instrukcję nr 5-242, dotyczącą inwentaryzacji i nowej wyceny wartości budynków będących w posiadaniu organizacji religijnych, przejmując w praktyce – jak obliczono – 63% dochodów klasztornych⁵⁹

Proces zamykania klasztorów nie był właściwie koordynowany. Władze obwodowe wyraziły 24 maja 1959 r. zdecydowany sprzeciw wobec polecenia przyjęcia do klasztorów w Barze i Brahiłowie 35 sióstr z likwidowanego klasztoru w obwodzie dnipropropietrowskim. Jak argumentowano, „aktualnie są podejmowane działania po linii KO partii, przed władzami centralnymi, o zamknięcie barskiego klasztoru, z przesiedleniem zakonnicy do brahiłowskiego, a w Dniepropietrowsku lokalne władze same powinny znaleźć miejsce dla przesiedlanych zakonnicy”⁶⁰ Niemniej siostry z likwidowanych klasztorów

⁵³ ДАВО, Р-2700, 19, 26, s. 33.

⁵⁴ ДАВО, П-136, 50, 221 s. 66-67; В о й н а л о в и ч. Чорні дні s. 211-212.

⁵⁵ В о й н а л о в и ч. Чорні дні s. 216.

⁵⁶ ДАВО, Р-2700, 19, 26, s. 29.

⁵⁷ Тамże, 19, 20, s. 46.

⁵⁸ Тамże, 19, 20, s. 44.

⁵⁹ Тамże, 19, 26, s. 31.

⁶⁰ Тамże, 19, 24, s. 65.

na terenie obwodu dnepropietrowskiego i tak przesiedlono do klasztorów w obwodzie winnickim⁶¹.

W związku z decyzją nr 855 *O zmniejszeniu liczby klasztorów na terytorium obwodu winnickiego* zakazano przyjmowania kandydatek zarówno do klasztoru barskiego, jak i brahiłowskiego⁶². Na podstawie postanowienia RO w Winnicy 26 grudnia 1959 r. poczyniono przygotowania do przesiedlenia sióstr do klasztoru brahiłowskiego i zamknięcia klasztoru w Barze.

Klasztor barski mieścił się w budynku byłego klasztoru karmelitańskiego, założonego w 1610 r. Zbudowany był w formie litery „Г” Od czerwca 1948 r. zakonnice dysponowały tylko prawą częścią tego budynku; lewa była w dyspozycji RR. Według stanu na 1 czerwca 1959 r. w klasztorze zamieszkiwało 45 sióstr, w tym 17 pochodziło z obwodu winnickiego⁶³. Realizując powyższe uwagi, pełnomocnik Rady ds. Cerkwi Prawosławnej Trufanow 12 grudnia 1959 r. przesłał sekretarzowi KO KP Ukrainy A. Olejnikowi stosowne instrukcje, zmierzające do zamknięcia klasztoru w Barze i przesiedlenia w maju 1960 r. sióstr zakonnych do klasztoru w Brahiłowie⁶⁴.

Powyższe decyzje były zgodne z planami ograniczenia życia monastycznego na terenie ZSRR. Przedstawił je przewodniczący Rady ds. Cerkwi Prawosławnej Kurojedow 21 kwietnia 1960 r. na ogólnorepublikańskim spotkaniu przedstawicieli Rady w Moskwie. „W związku z postanowieniem Rady Ministrów Ukraińskiej, Białoruskiej, Mołdawskiej, Łotewskiej i Litewskiej republik radzieckich uzgodnionych z Radą ds. Cerkwi Prawosławnej przy Radzie Ministrów ZSRR w 1960 r. zaproponowano w wymienionych republikach zamknięcie 14 klasztorów, spośród nich na Ukrainie – 9, w Mołdawii – 2, Białorusi – 1, Łotwie – 1, Litwie – 1” Jednocześnie przewodniczący zaproponował przedstawicielom Rady w terenie na szczeblu republikańskim i obwodowym dalsze ograniczanie struktur życia religijnego i przedstawienie własnych propozycji⁶⁵.

Na podstawie rozporządzenia RM USRR z 12 lipca 1960 r. na Ukrainie zamknięto dziewięć klasztorów. Decyzja o zamknięciu klasztorów określała dalsze losy zakonnice i zakonników oraz majątku klasztorowego. Zakonnicom w zależności

⁶¹ Tamże, 19, 26, s. 35-36.

⁶² Tamże, 19, 26, s. 33.

⁶³ Tamże, 19, 23, s. 54-55.

⁶⁴ Tamże, 19, 23, s. 90-96.

⁶⁵ Tamże, 19, 25, s. 44. Kurojedow zwrócił uwagę, aby obecnie władze uniknęły błędów z ubiegłego roku, kiedy to „w USRR przy zamknięciu owruckiego klasztoru (obwód żytomierski) nie wzięto pod uwagę woli zakonnice przejścia do innych klasztorów, a tylko zaproponowano im przejście do domu starców albo wyjazd do miejsc, z których pochodziły”

od ich wieku zaproponowano zatrudnienie w zakładach pracy, umieszczenie w domach starców lub – w miarę możliwości – zapewnienie im miejsc w innym klasztorze. Dobra, jakie po nich pozostały, przekazano do dyspozycji władz lokalnych. Budynki klasztorne przeznaczono na przedszkola, szkoły, internaty, domy starców oraz na potrzeby służby zdrowia i instytucji kulturalnych⁶⁶

O środkach związanych z realizacją tego rozporządzenia pisał sekretarz KR partii w Żmerynce D. Koreniuk do KO partii w Winnicy 16 lipca 1960 r.⁶⁷ O wynikach planowanych działań w sprawie zamknięcia barskiego klasztoru i przesiedlenia zakonnicy w związku z decyzją RO, zatwierdzoną przez RM Ukrainy, wcześniej poinformowano również przewodniczącego Rady ds. Cerkwi Prawosławnej w Moskwie Kurojedowa, w Kijowie – Pińczuka, sekretarza KO KP w Winnicy Olejnika, zastępcę przewodniczącego KO Szewcowa. Decyzję tę zatwierdziły 6 lipca KO i KC Ukrainy i na tej podstawie KR partii w Barze i Żmerynce przeprowadziły działania o charakterze antyreligijno-ateistycznym, angażując działaczy KO. Działacze KR przeprowadzili zebrania w rejonach, upominając 5 lipca bpa Symona, by nie przeszkadzał w podejmowanych przez nich decyzjach, „rekomendowali” jednocześnie biskupowi wydanie ukazu o przesiedleniu klasztoru barskiego. Z zakonnicy przeprowadzono indywidualne rozmowy, na skutek których cztery siostry pozostały w Barze, a pięć wyjechało do rodzin. Pracownicy KGB i MWD ujawnili osoby usiłujące przeciwdziałać zamknięciu klasztoru. W dniu „przesiedlenia” celem zapewnienia porządku na miejsce akcji wyjechali: sekretarz KO Olejnik, kierownik propagandy Gruszczanko, instruktor KO partii Pastuch, pracownicy KGB płk Sobko, mjr Kaczko i kpt. Chmiel. Zaangażowano 23 milicjantów, 24 aktywistów partyjnych i 56 współpracowników milicji (wśród nich większość była komsomolcami, którzy pracowali pod kierunkiem KR partii). Prysłano 40 ciężarówek i karetkę pogotowia. Do szybkiego przewiezienia sióstr zaangażowano 50 pracowników z zakładów pracy miasta Bar. W akcji uczestniczył sekretarz zarządu diecezji Filipowicz i dziekan rejonu barskiego Kresowicz. Dnia 15 lipca w ciągu pięciu godzin (od 5 do 10 rano) przewieziono 32 osoby⁶⁸ Zwolniono 24 pomieszczenia⁶⁹

⁶⁶ ДАВО, Р-2700, 7с, 488, s. 94-97; ДАВО, П-136, 50, 221, s. 66-67; В о й н а л о в и ч. Що насправді коїлось s. 152-153; т е н і з е. Чорні дні s. 211-212.

⁶⁷ ДАВО, Р-2700, 7с, 488 s. 94-96.

⁶⁸ Spośród zakonnicy przesiedlonych zatrudnieniu podlegały: L. Czikina, N. Fiedorowa, R. Trofimowa, A. Tkaczuk, A. Makogon, A. Łarionowa, P. Kuprina, Ł. Izmiestiewa, Z. Dubiniec, E. Grosu, Ł. Woronowa, A. Anochi.

⁶⁹ ДАВО, Р-2700, 19, 26, s. 73-75.

Instrukcja dotycząca zamknięcia klasztoru barskiego zobowiązywała do przekazania akt majątku cerkiewnego do dyspozycji arcybiskupa przez osobę upoważnioną do tego przez zarząd diecezji (dziekan Sorokin, przedstawiciel zarządu diecezji i klasztoru barskiego). Umowę o przekazaniu klasztoru „oswobodzonego od zakonnic” Ministerstwu Oświaty w celu wykorzystania go na siedzibę szkoły muzycznej podpisali: Sorokin, kierownik budowy i architektury Krojca, przedstawiciel obwodowego wydziału oświaty⁷⁰ W barskim klasztorze – zgodnie z decyzją RO miał się mieścić Dom Pioniera i szkoła muzyczna⁷¹

Z pewną satysfakcją o tych wydarzeniach przedstawiciel Rady ds. Cerkwi Prawosławnej G. Pinczuk informował KC KP(b) Ukrainy: „[...] bardziej zdecydowana presja na duchowieństwo i przemyślane podejście do tej sprawy pełnomocników Rady przyniosły znaczne możliwości i w 1960 r. wyrejestrowano, tzn. ograniczono działalność znacznej liczby organizacji religijnych – parafii” Tym działaniom sprzyjało postanowienie KC KPZR z 13 stycznia 1960 r.⁷² W wyniku zdecydowanych posunięć władz na początku 1961 r. otwartych było już tylko 531 cerkwi i budynków modlitewnych⁷³ W następstwie działań władz lokalnych i pełnomocnika Rady ds. Cerkwi Prawosławnej w 1960 r.⁷⁴ zamknięto 60 cerkwi, przeznaczając je na kluby, sale gimnastyczne i magazyny⁷⁵

Kolejny rok realizowanej z bezwzględną determinacją przez władze polityki wyznaniowej przynosił efekty. W raporcie z końca 1960 r. informowano o 591 cerkwiach i dwóch klasztorach żeńskich, w których posługę kapłańską sprawował arcybiskup i 378 kapłanów⁷⁶

Według danych RO z 1 stycznia 1962 r. na terenie obwodu było 400 cerkwi i 46 budynków modlitewnych, w tym 13 cerkwi w mieście, 422 na wsi i 11 w dzielnicach robotniczych. Pracowało w nich 259 kapłanów, trzech diakonów i arcybiskup. W liturgii w miastach brało udział 6180 wiernych, na wsiach 59 670⁷⁷

⁷⁰ Tamże s. 71.

⁷¹ ДАВО, Р-2700, 6, 1417, s. 26.

⁷² В. В о й н а л о в и ч, Політико-правові засади s. 198-200.

⁷³ ДАВО, Р-2700, 7с, 514, s. 45.

⁷⁴ Tamże, 6, 1880, s. 39. Według tej informacji w 1962 r. zamknięto 42 cerkwie.

⁷⁵ ДАВО, П-136, 48, 214, s. 9.

⁷⁶ Tamże s. 152.

⁷⁷ ДАВО, Р-2700, 6, 1901, s. 74-75.

W 1965 r. na terenie obwodu działało 350 parafii prawosławnych, w których pracowało jeszcze 183 kapłanów⁷⁸ „Ogólnie w ciągu 20 lat od zakończenia drugiej wojny światowej – jak twierdzi P. Panczenko – na Ukrainie z ewidencji państwowej wyrejestrowano 4847 cerkwi i budynków modlitewnych Rosyjskiej Cerkwi prawosławnej. [...] Szczególnie intensywne działania władz przeciwko osobom wierzącym miały miejsce w latach 1959-1964, w tym czasie wyrejestrowano 81,1% cerkwi i budynków modlitewnych”⁷⁹

ORTHODOX MONASTERIES IN THE WINNICA DISTRICT IN 1941-1964

S u m m a r y

Favorable conditions for reviving religious life in the East practically arose only after Germany attacked the USSR on 22 June 1941. In the new social-political situation Soviet authorities could not use the methods of militant atheism that were applied in the 1920s and 1930s, and they could not disregard masses of the faithful consolidated during the occupation any more. In the 997 religious commons that resumed their work during the German-Rumanian occupation (1941-1943) in the Winnica District 848 belonged to the Orthodox Church (including 5 convents and 1 monastery).

Central authorities in Moscow limited the activities of, and ultimately closed houses of worship, including Orthodox monasteries and convents, with relevant decisions. In October 1958 the Council of Ministers of the USSR issued two directives: *On religious orders in the USSR* and *On income taxes from the activities of religious organizations and monasteries*. On the basis of these directives, with the agreement of the Orthodox Church, many of them were closed.

The decision about closing monasteries or convents defined the further fates of the nuns and monks as well as of the monastery's or convent's possessions. The nuns were offered, depending on their age, jobs in various factories, old people's homes, or – as far as the circumstances allowed – places in other convents. The goods left from the closed convent were given to the local authorities. The buildings that had belonged to the monasteries or convents were converted into kindergartens, schools, boarding houses, old people's homes or given to health service and cultural institutions.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Cerkiew prawosławna, Rada ds. Cerkwi Prawosławnej, klasztory.

Key words: Orthodox Church, the Council of the Orthodox Church, monasteries.

⁷⁸ Там же 2109, s. 1.

⁷⁹ П. П а н ч е н к о, Релігія в українському суспільстві. W: Україна друга половина ХХ століття. Нариси історії, red. П. Панченко. Київ 1997 s. 204-205.